

Joan Maluquer de Motes al capdavant de l'arqueologia espanyola i el seu paper en el salvament del teatre romà de Tarragona

Una de les característiques de la personalitat de Joan Maluquer de Motes, a bastament reconegudes per molts dels que el van conèixer i tractar, era la seva capacitat i la seva disponibilitat per entomar responsabilitats a l'entorn de l'arqueologia allunyades, però, de la seva vessant estrictament acadèmica. Per a una persona com ell, a qui li sobrava camp per córrer des de la seva posició científicoacadèmica, de ben segur hagués estat més còmode defugir implicacions en els espais més compromesos i feixucs de l'organització i la gestió. El Dr. Maluquer, en canvi, va entrar en aquest món amb, si més no aparentment, una admirable naturalitat. Aconseguí, a més, quelcom realment difícil i meritori: que en cap moment, cap espai de responsabilitat "perifèrica" el desactivés significativament dels altres ni l'obligués a obrir parèntesis que tard o d'hora caldria tancar. El contacte directe i quotidià de Maluquer amb la recerca historicoarqueològica no es va aturar mai, ni tan sols en les etapes en què va ostentar les més altes responsabilitats respecte l'organització, la supervisió i la gestió de l'arqueologia espanyola. I si això va ser així, si això va poder ser així, no és per altra cosa que la solidesa dels seus coneixements, factor que li va permetre desplegar, en tot moment, una acció polièdrica entorn de la seva disciplina.

Com molt bé expressava la Dra. Ana María Muñoz en el text que va dedicar a la memòria del Dr. Maluquer, la seva presència en els jaciments arqueològics en la seva etapa com a subdirector general d'Arqueologia era constant i no es limitava a la supervisió tècnica i legal de l'activitat que s'estava duent a terme arreu de l'Estat, sinó que es concentrava en la dimensió científica i acadèmica dels projectes: "Las visitas a yacimientos en excavación de la región (...) se convertían en verdaderas aulas en donde nos orientaba y exponía sus particulares puntos de vista."¹

Al llarg de la seva carrera Maluquer va representar, certament, tots els papers de l'auca: conservador al Museu Arqueològic de Barcelona, entre els anys 1940 i 1949; delegat de zona del Servicio Nacional de Excavaciones a Salamanca; director del Servicio de Excavaciones de la Diputación Foral de Navarra, de 1953 a 1960; vicedegà i després degà de la Facultat de Filosofia i Lletres de la Universitat de Barcelona; comissari general d'Excavaciones Arqueológicas, l'any 1974, i, finalment, l'any 1978, subdirector general d'Arqueología. A més, clar, de la seva trajectòria es-

1. MUÑOZ, Ana María, "In memoriam Juan Maluquer de Motes y Nicolau (1915-1988)". *Anales de Prehistoria de la Universidad de Murcia*, 4, 1990: 5-7.

trictament acadèmica en dues universitats de l'Estat, primer com a professor adjunt, més endavant com a catedràtic d'Arqueologia, Epigrafia i Numismàtica de la Universitat de Salamanca (1949-1958) i, des de 1958, de Prehistòria, de la de Barcelona.

Aquestes referències curriculars són prou representatives de la polivalència de Maluquer quant a la capacitat d'afrontar i de saber compaginar espais de responsabilitat d'una amplíssima varietat i complexitat.

Sorprenentment, els que en vàrem ser alumnes a la UB, no vàrem ser ben bé conscients d'aquest polifacetisme fins anys més tard: per a nosaltres, ell era "el catedràtic", primer de Salamanca, després de Barcelona, i l'impulsor i l'ideòleg, des del deganat, del nostre propi pla d'estudis universitari.

La incorporació de Joan Maluquer de Motes al capdavant de la Comisaría Nacional de Excavaciones, el febrer de l'any 1974, substituint Martín Almagro Basch, va suposar per a l'arqueologia catalana en general i per als estudiants que el coneixíem per la nostra relació directa a la Universitat de Barcelona, una notícia esperançadora: d'una banda, perquè hi havia el convenciment que l'acció de Maluquer havia de comportar un canvi de tarannà al capdavant d'un organisme secularment regit des de mentalitats netament espanyolistes, essencialment conservadores, i perquè, per extensió, havia de comportar una mirada científica i emocionalment més propera a la sensibilitat, a la problemàtica i a la dinàmica de l'arqueologia catalana i als arqueòlegs catalans, quelcom realment inèdit fins aquell moment i, al mateix temps, radicalment oberturista respecte a la incorporació de saba nova en els programes de recerca arqueològica en les diferents regions espanyoles, de les noves generacions d'arqueòlegs que en aquells moments s'estaven llicenciant en les facultats del país. I, de fet, en el període en què Maluquer va estar al capdavant d'aquell organisme, es va deixar notar una acusada activació de programes de recerca liderats per membres d'aquelles noves generacions, trencant la tendència al reduccionisme que —d'acord amb la tònica general en l'àmbit de les ciències— va presidir la dinàmica de l'arqueologia en l'etapa de la Dictadura.

Maluquer arribava a la nova responsabilitat després d'haver demostrat, malgrat les dificultats d'aquells anys, la seva capacitat d'anàlisi i de reconducció de les situacions que se li encomanaven: així va ser en la seva etapa com a degà de la Facultat de Filosofia i Lletres de la UB i en el període en què va crear i dirigir l'Institut d'Arqueologia de la mateixa universitat. Hi arribava, a més, essent, sens dubte, entre els titulars de les càtedres del Departament de Prehistòria i Història Antiga de la UB, el que tenia més predicament en l'àmbit de l'arqueologia espanyola, en venir d'un món, el de la prehistòria i la protohistòria, de llarga i arrelada tradició, en contraposició al de l'arqueologia clàssica i tardoantiga —personificada respectivament en aquella època a la UB pels professors Miquel Tarradell i Pere de Palol—, probablement amb menys tradició, aleshores.

Hi arribava, també, assistit per una mirada crítica respecte als vicis i problemes estructurals i conceptuals que havien presidit la dinàmica de l'arqueologia espanyola en l'etapa franquista: en data 31 de gener

de 1955 (per tant, quan era catedràtic de Salamanca i, des de 1951, Comisario Provincial de Salamanca) Maluquer, amb sis catedràtics més —Lluís Pericot, Antonio García Bellido, Alberto del Castillo, Antonio Beltrán, Cayetano de Mergelina i Martín Almagro Basch—, va ser un dels signants de la carta adreçada a Joaquín Ruiz-Giménez, ministre d'Educación Nacional, en què se sol·licitava la creació d'un "Consejo quien otorgara los permisos de excavación y distribuyera en las tareas más convenientes las cantidades que el estado pone a disposición de la Comisaría [General de Excavaciones Arqueológicas]".² Tots ells, doncs, es posicionaven a favor d'un canvi de rumb per aclarir la dinàmica de l'arqueologia espanyola i d'establir, des dels òrgans estatals competents en la matèria, uns mecanismes de superior rigor i més ajustada mirada científica a l'hora de planificar les actuacions i de dotar-les dels corresponents recursos econòmics. Les reivindicacions expressades en aquella carta pels set catedràtics van determinar la creació del Servicio Nacional de Excavaciones Arqueológicas³ en el qual s'atribuïa orgànicament un paper fonamental als titulars universitaris i, en general, als arqueòlegs i als historiadors. Aquesta seria, a grans trets, l'estructura vigent fins a l'any 1977 en què es va crear el Ministerio de Cultura i, enquadrada en la Dirección General del Patrimonio Artístico, Archivos y Museos, la Subdirección General de Arqueología.

Malgrat que no disposem de dades del tot fiables, sembla que contràriament al que de vegades s'ha dit, el pas de Maluquer al capdavant dels organismes ministerials respecte l'arqueologia va ser breu, les dues vegades en què ho va fer: va prendre possessió com a Comisario General de Excavaciones en els primers dies de 1974, probablement el mes de febrer. I tot indica que degué cessar com a conseqüència derivada de la remodelació prevista per l'esmentat Decret de 25 d'octubre del mateix any, sense tenir continuïtat en les noves estructures orgàniques: en data 20 de febrer de 1975, Maluquer és nomenat Consejero del Consejo del Patrimonio Artístico y Cultural, càrrec incompatible amb l'exercici d'una responsabilitat oficial en el ministeri. A més, l'Ordre per la qual se'l nomena, defineix Maluquer com a "catedràtic de la Universidad de Barcelona".⁴

Ja en plena etapa de la Transició, i amb la reestructuració en profunditat dels òrgans supervisors del patrimoni històric a Espanya produïda en el marc de la creació del Ministerio de Cultura, va arribar una segona "oportunitat" per a Joan Maluquer: va ser designat, el 24 d'octubre de 1977, el primer titular de la recentment creada Subdirección General de Arqueología. Les circumstàncies polítiques i socials d'aleshores, amb el país sortint d'una llarga dictadura

2. Archivo General de la Administración, FC, 348, 2/25. Citat a DÍAZ-ANDREU, Margarita, RAMÍREZ SÁNCHEZ, Manuel E., "La Comisaría General de Excavaciones Arqueológicas (1939-1955). La administración del patrimonio arqueológico en España durante la primera etapa de la dictadura franquista". *Complutum*, 12, 2001: 340.

3. Decret de 2 de desembre de 1955, BOE núm. 2, 2 de gener de 1956.

4. Ordre de 20 de febrer de 1975, BOE núm. 61, 12 de març de 1975, p. 5.102.

Figura 1. Pintada contra Maluquer —i altres membres de la plataforma en favor de la conservació del teatre— realizada en el solar d'aquell conjunt arqueològic.

i encarant una democràcia, van afavorir una reflexió teòrica sobre el paper de les institucions en aquesta etapa i sobre qüestions conceptuals i organitzatives del sector. Per això mateix el Ministerio de Cultura va publicar un llibret titulat “Dirección General del Patrimonio Artístico, Archivos y Museos. Organización, competencias y objetivos” en el qual Maluquer, com a subdirector general d'Arqueologia, va tenir l'oportunitat d'expressar la seva posició i presentar el seu programa i la seva proposta orgànica. Constitueix, doncs, un document clau per entendre el tarannà que, dificultats a part, ell volia imprimir en les institucions espanyoles encarregades de vetllar i supervisar el paper de l'arqueologia en el país. De fet, per primera vegada, es formulen criteris i propostes programàtiques de com encaixar l'arqueologia en una voluntat àmplia d'acció social i de com donar un salt endavant en l'ordenació metodològica de les actuacions en l'àmbit de l'arqueologia espanyola. Evidentment, els plantejaments que s'hi contenen representen una clara ruptura amb la dinàmica de l'etapa anterior: no hi ha la més mínima intenció de continuïtat sinó que expressa la decidida voluntat d'entrar en uns temps en els quals l'arqueologia internacional feia temps que havia entrat i que, per raons prou evidents, no havien tingut receptivitat en l'Espanya oficial i acadèmica dels darrers temps del franquisme.

Anuncia, també, els canvis organitzatius i competencials que la Subdirección General haurà d'assumir per adaptar-se a la modificació de l'escenari sociopolític d'Espanya amb, entre altres consideracions, el desplegament del model de l'Estat de les Autonomies. Maluquer, sense renunciar en cap moment a disposar d'uns mínims mecanismes d'acció directa des de la Subdirección, pressuposa l'existència arreu del país d'equips complementaris i autònoms quant a programes i recursos, en el marc de les respectives

comunitats autònomes en exercici d'unes competències plenament reconegudes per l'Estat central. En un moment, insisteixo, en què tot estava encara per fer i per concretar.

Maluquer dibuixa en aquest document una Subdirección General de Arqueología que, sense dimitir de les responsabilitats legislatives i de control en l'àmbit específic que la justifica, es declara en la vocació de constituir-la, primer de tot, en un instrument al servei de la comunitat científica en el desplegament dels seus programes i de les seves actuacions. Dibuixa, també, una nova escenografia de l'arqueologia espanyola, invocant la necessitat d'avançar cap a la plena professionalització dels seus actors i incardinant-la en els corrents científics i en la praxi metodològica responsablement exigibles. En la mateixa línia s'expressava, uns anys més tard, en una de les poques entrevistes mediàtiques a què es va sotmetre Maluquer, parlant de les seves dues etapes ministerials: “Al acceder al cargo me encontré con que las subvenciones del Estado se dirigían principalmente a 3 o 4 provincias, con lo que el conocimiento del Patrimonio Arqueológico Nacional se encontraba muy desequilibrado. Mi interés fue por tanto ampliar las zonas en estudio a todo el ámbito de la Península. (...) En la segunda ocasión me llamaron para terminar la tarea empezada unos años antes, cosa que se realizó al poder contar con gente preparada, recién salida de las universidades y con ganas de excavar.”⁵

Respecte a Catalunya, l'acció de Maluquer en aquesta seva segona etapa ministerial va quedar inevitablement marcada per l'afer del teatre romà de

5. Entrevista con Juan Maluquer de Motes, catedrático de Prehistoria de la Universidad de Barcelona. *Revista de Arqueología*, año VII, núm. 59, marzo 1986: 9.

Tarragona, un afer que —malgrat que l'esclat de les tensions tindria lloc ja a l'any 1977— s'havia iniciat l'any 1973 —poc abans doncs que Maluquer prenguéssin possessió de la direcció de la Comissaria— amb la redacció i aprovació, el 30 de juliol de 1974, per part de l'Ajuntament de Tarragona, del Pla General d'Ordenació Urbana, vigent des d'aleshores. L'esmentat Pla preveia tot un seguit de limitacions als usos dels terrenys del teatre romà de Tarragona atès que la seva existència era ben coneguda des de les intervencions d'Hernández Sanahuja, a finals del segle XIX (1885), i de l'Institut d'Estudis Catalans, el 1919. Aquell PGOU determinava la necessitat de sotmetre les futures hipotètiques llicències d'obra en el sector a consideració vinculant de la Comisión Provincial de Urbanismo, de la Dirección General de Bellas Artes (o l'òrgan equivalent del Ministerio de Educación y Ciencia) i de la Comisión de Patrimonio de Tarragona. Malgrat tot això, sorprenentment, la Comisión Provincial de Bellas Artes havia donat llum verda a la concessió de la corresponent llicència municipal, fet que, tal com es va fer palès en els fets i les tensions dels anys posteriors, va enverinar molt i molt la qüestió. El dictamen de la comissió provincial, en què s'havia fonamentat la llicència municipal, preveia compaginar les restes del teatre amb les noves edificacions, plantejament amb el qual no es varen mostrar d'acord ni les entitats ciutadanes ni les instàncies acadèmiques i col·legials que en un moment o altre es van posicionar respecte al tema.

L'afer del teatre romà de Tarragona va seguir una deriva perfectament ajustada a la situació politicosocial de l'Espanya dels darrers moments de la Dictadura i dels anys de la transició: a una primera etapa, els anys 1973 a 1976, de silenci respecte del tema, segueix una segona en què hom passa a reivindicar amb una vehemència fins aleshores inèdita la preservació per a la ciutat i per als seus ciutadans d'aquell element patrimonial enfront de la que es considera una operació especulativa orquestrada al marge de qualsevol sensibilitat respecte al patrimoni. Una situació i unes circumstàncies en les quals tothom es va veure forçat a prendre partit pensant no només en la qüestió estrictament considerada sinó atenent, també o més aviat, crec, moviments estratègics per a un futur immediat.

“Bajo la mirada escrutadora de un grupo de la comunidad Port Tarraco, propietarios de una parte del solar donde se encuentra el teatro romano de Tarragona, se pasearon con parsimonia el subdirector general del Patrimonio Histórico y Artístico, Manuel Chamoso, el subdirector general de Excavaciones Juan Maluquer, y el arquitecto de dicho organismo, para la zona de Levante, señor Sancho Roda, para comprobar «in situ» la importancia de estos restos romanos que, salvo el señor Maluquer, nadie desde Madrid se había molestado en visitar desde hace meses.” Aquest era l'encapçalament d'una notícia, més extensa, signada per Xavier Cort, publicada en la pàgina 10 de l'edició del dia 1 de març de 1978 del diari *Tele-expres*, a les acaballes del tens procés d'estira-i-arronsa respecte al projecte de construcció d'habitatges al solar on es conservaven les restes del teatre romà de Tàrraco.

En el desplegament de la notícia, el corresponsal a Tarragona d'aquell diari posava en boca d'un dels dos subdirectors generals participants en la trobada (sense concretar qui) una frase literal respecte a la valoració patrimonial del conjunt del teatre romà que acabaven de visitar: “no conozco otro lugar que tenga las posibilidades arqueológicas que tiene este teatro romano, y como es lógico no puede destruirse”. Altres mitjans de la premsa escrita de l'època (*Mundo Diario*, el mateix dia 1 de març, i l'*Avui*, l'endemà) van reproduir la frase, atribuint-la a Joan Maluquer, com ja era evident.

L'afer del teatre romà de Tarragona i la intransigent posició adoptada per Maluquer al respecte, no van ser en absolut aliens a la pròpia història de l'arqueologia tarraconense de la darrera etapa del franquisme i a una clara posició refractària enfront de les tendències propugnades des de la Universitat de Barcelona (l'única universitat catalana en aquells moments) respecte a aquesta: Tarragona havia esdevingut un feu d'esquena a les institucions catalanes i s'havia mantingut amb una mirada netament “oficialista”, ministerial. Amb el canvi de tarannà que va representar la incorporació de Maluquer al capdavant de la màxima instància estatal respecte a l'arqueologia, el camí a les tensions, a Tarragona, quedava obert. Encara més tenint en compte que a la ciutat, en l'etapa de la transició democràtica, van aflorar tot un seguit de col·lectius fins aleshores en situació de còmoda latència (Reial Societat Arqueològica, Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes) o inexistents (SERPAC) i que, en el si de les noves circumstàncies, van apostar per implicar-se. L'efervescència social d'aquells anys va girar la mirada cap un espai, el patrimonial, que fins aleshores havia funcionat, per altra banda com tantes altres coses, totalment al marge de qualsevol moviment de participació ciutadana.

L'actitud de Maluquer respecte al futur del teatre romà de Tarragona no degué ser gens còmoda: d'una banda, perquè va representar per a ell un entrebanc considerable en la seva voluntat de prioritzar la renovació de la dinàmica general de l'organisme rector de l'arqueologia espanyola i implicar-lo, en línies generals, en un canvi de rumb respecte al que havia estat en l'època del franquisme. De l'altra, perquè des d'un punt de vista legal, el portava no només a un enfrontament amb la Comisión Provincial de Bellas Artes —l'òrgan territorial de representació del Ministeri—, amb l'Ajuntament de Tarragona i amb el governador civil de l'època —Robert Graupera—, sinó que també va haver d'entomar una posició de clara lesivitat institucional tenint en compte la legalitat de les llicències concedides per l'Ajuntament de Tarragona a la propietat i a la promotora de les obres cridades a substituir les restes del teatre romà per les noves edificacions.⁶ El fet és que, malgrat les tensions, en

6. És, en aquest sentit, prou il·lustrativa la crònica signada per Josep Sabaté, corresponsal a Tarragona de *El Correo Catalán*, en l'edició del dia 22 de desembre de 1977: “Fuentes próximas a la comunidad de vecinos Port Tarraco, han confirmado la noticia de que por la Dirección General del Patrimonio Histórico Artístico, se ha remitido al «Boletín Oficial del Estado», para su publicación, el decreto para iniciar el expediente de declaración de monumento histórico-artístico para las ruinas

data 5 de desembre de 1977, per tant només un mes i mig després de la seva presa de possessió com a subdirector general, la Dirección General del Patrimonio Artístico, Archivos y Museos va resoldre la incoació de l'expedient de declaració de monument historicoartístic del teatre romà de Tarragona i del seu entorn.⁷ Maluquer havia aconseguit fer valer la seva posició respecte al futur del teatre romà, dibuixant un nou escenari jurídic i assumint-ne, és clar, les conseqüències. La resolució de l'expedient d'incoació es va produir en tràmit d'urgència a requeriment de Maluquer mitjançant un escrit que va adreçar al Jefe de la Sección de Identificación y Protección del Patrimonio Arqueológico datat el 23 de novembre de 1977, desencallant així les dilacions burocràtiques interposades a la incoació des que, a mitjan mes de maig, l'haguessin instat oficialment la Reial Societat Arqueològica Tarraconense i la Delegació a Tarragona del Col·legi Oficial d'Arquitectes⁸ i des que en data 11 de juny del mateix any el president i el president en funcions, respectivament, d'aquells dos col·lectius haguessin adreçat una instància al governador civil de Tarragona i president de la Comisión Provincial de Urbanismo "suplicante" "la inmediata paralización de las obras en curso de realización, por atentar gravemente al teatro Romano, y no ajustarse al Plan General vigente, y que por V. E. sean tomadas las medidas tendientes a evitar una destrucción sistemática y acelerada, y al mismo tiempo la posibilidad de adoptar una solución que no sea parcial sino que contemple la totalidad del conjunto monumental". El corresponsal de la *Hoja del Lunes* descrivia prou bé, en l'edició d'aquell diari del dia 9 de gener, el canvi d'escenari generat per la publicació de la resolució d'incoació en el BOE del dia 3 de gener de 1978: "...sabemos que se ha complicado la cuestión con la intervención del Ministerio de Cultura a través de

del Teatro Romano de Tarragona. El inicio del mencionado expediente se halla en contradicción con el permiso de edificación en el mismo solar, concedido por los propios servicios de la Dirección General de Bellas Artes. Por ello, ha cundido la preocupación entre los vecinos cuyas viviendas en construcción se hallan paralizadas, por cuanto consideran que se perjudican sus legítimos intereses, lo cual fue reconocido en su día por el propio gobernador civil. Ante todo ello, los vecinos se han entrevistado con el director general de excavaciones (per subdirector general de Arqueología), profesor Maluquer, a quien confirmaron que en el expediente que obra en su poder, no figura la resolución dictada por Bellas Artes en 1974 en la que se anuncia la posibilidad de edificar en el solar próximo al Teatro Romano. El profesor Maluquer manifestó también que anteponía los intereses arqueológicos a los problemas sociales y humanos que pudieran suscitarse de la situación planteada. Constatando todo ello, los vecinos han remitido por segunda vez telegramas al ministro de Cultura y al director general del Patrimonio Histórico-Artístico solicitando una investigación y denunciando actuaciones incoherentes y etilistas (*sic*). Asimismo, han acordado llevar a término una campaña de sensibilización de la opinión pública, la cual se inició ayer sábado con un acto de confraternización ciudadana en el mismo solar y al cual invitaron a las autoridades tarraconenses..."

7. BOE núm. 2 de 3 de gener de 1978: 96.

8. Per part de la RSAT, aquesta era la segona vegada que instava la declaració: l'any 1973, per tant, just a l'inici del procés, havia presentat davant la Comisión Provincial de Bellas Artes la sol·licitud de declaració de Zona Arqueològica del teatre romà i el seu entorn.

su Dirección General del Patrimonio... Ahora es la Dirección General del Patrimonio Artístico quien tiene la palabra. Pero sea como sea la incoación de este expediente ha sido un poco, una jugada inesperada cuyas consecuencias son, de momento, imprevisibles".⁹

Maluquer va saber jugar les seves cartes, aprofitant el seu prestigi com a catedràtic a la Universitat de Barcelona, el seu reconegut imaginatiu pas pel deganat de la Facultat de Filosofia i Lletres, la favorable circumstància efervescent d'aleshores i, també, posant en joc la total implicació que va aconseguir dels seus col·legues al Departament de Prehistòria i Història Antiga: pocs mesos abans del seu nomenament com a subdirector general d'Arqueologia, Maluquer havia "desembarcat" a Tarragona amb Pere de Palol, per participar en una taula rodona¹⁰ tinguda el dia 10 de juny de 1977 en l'Aula Magna de la —aleshores— Delegació Universitària de Tarragona en què ambdós van expressar, amb total vehemència, la postura de, diguem-ne, l'arqueologia catalana respecte a la manca de sensibilitat dels organismes oficials devers el teatre romà però, en general, l'arqueologia tarraconense.¹¹ En opinió de Maluquer, aquesta era la qüestió de fons, el problema que calia reconduir.¹²

9. Antonio TORREBADELLA, "El teatro romano será declarado monumento histórico-artístico". *Hoja del Lunes*, 9 de enero de 1978.

10. Van participar també en aquesta taula rodona, a més del moderador Dr. Joan Cabestany que representava la Delegació Universitària de Tarragona, Rafael Gabriel —president de la Reial Societat Arqueològica Tarraconense—, Antoni Pujol —en representació de l'Arxiu Històric del COAC— i Joan Domènech —president del Col·legi Oficial de Metges de Tarragona.

11. Una distància que va descriure amb tota claretat *Massada*, pseudònim de l'autor de la crònica de la taula rodona publicada a la pàg. 14 de l'edició del diari *Avui* del dia 11 de juny de 1977: "Mentre la Reial Societat Arqueològica tarraconina, l'Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Tarragona, l'Associació de Veïns Tarragona Nova i la intercol·legial Professional de la ciutat han mostrat la seva més enèrgica denúncia i repulsa, en un intent d'aturar l'obra, els estaments oficials, Museu Provincial i ajuntament, resten callats, deixant fer amb tota tranquil·litat a la immobiliària i fent-se el sord a aquells clams populars representats per les entitats ciutadanes (...) Davant, doncs, del menyspreu que l'ajuntament i el Museu Arqueològic Provincial han demostrat davant aquestes restes romanes..."

12. Respecte a la posició de Maluquer en aquesta etapa prèvia al seu nomenament com a subdirector general d'Arqueologia, són prou eloqüents dos dels paràgrafs de la crònica de la taula rodona que M. Teresa Vázquez-Prada va signar en l'edició del 13 de juny de la *Hoja del Lunes*: "El doctor Maluquer propuso la declaración de monumento histórico-artístico para toda la Tarragona romana, a fin de que no vuelvan a ocurrir desaguizados como el presente. De este modo, otros problemas, como el del Circo, las casas romanas de la Rambla y numerosos restos podrían salvarse, como patrimonio que son del pueblo de Tarragona y signo de su grandeza pasada y futura (...) En opinión del doctor Maluquer, presidente del Instituto de Arqueología de la Universidad de Barcelona, y miembro del Consejo Nacional de Cultura y Bellas Artes, el patrimonio artístico de Tarragona es del pueblo y, en estos momentos de cambio político no se puede consentir que una vez más se especule con lo que es propiedad de todos." Tant des del mateix Consejo Nacional de Cultura y Bellas Artes com des d'espais d'expressió i debat aliens al Ministerio, com ara aquesta taula rodona, Maluquer s'havia posicionat amb tota claredat i, per tant, un i altres coneixien perfectament les derivacions respecte a aquesta qüestió, la del teatre romà, del nomenament de Maluquer com a subdirector general d'Arqueologia i el seu distanciament respecte el dictamen de la Comisión Provincial

Poc després d'aquella taula rodona, en la qual només van prendre part representants del moviment contrari als plantejaments assumits per la Comisión Provincial de Bellas Artes, la premsa escrita tarragonina —per tant, el *Diario Español*— va publicar pràcticament un darrere l'altre articles directament o indirectament relacionats amb el tema objecte de polèmica signats pel director del Museo Arqueológico Provincial i delegat provincial de Bellas Artes, Pedro M. Berges, i per José Sánchez Real.¹³ Vist en perspectiva, confirmen la percepció que s'estava treballant sense cap mena de connexió entre el màxim representant del Ministeri en matèria d'arqueologia, Joan Maluquer de Motes, i el més qualificat representant en els òrgans provincials del mateix Ministeri a Tarragona, Pedro M. Berges.¹⁴ Un distanciament amb extensions, també, en l'àmbit local: el maig de 1973, Berges havia estat nomenat vocal del Patronato Municipal de Bellas Artes.

Evidentment, el temps jugava a favor de la postura de Maluquer però, per altra banda, tot anava en contra dels seus interessos —si és que n'hi havia— personals: l'afer del teatre romà el va obligar a tensar molt i molt la corda en un moment en què els òrgans de l'Administració ho volien tot menys això. I en un moment en què no era gens fàcil, en l'espai més personal, optar per enfrontar-se a les forces encara vives de l'antic règim i, encara menys, fent-ho des de la mateixa Administració.¹⁵ Maluquer va

haver de suportar la torna en pròpia pell, en forma d'exabruptes expressats en els mitjans de comunicació (clarament “descol·locats” en aquella etapa però, en tot cas, controlats pels poders de sempre) i en forma d'amenaçadores pintades en el mateix solar del teatre romà i fins i tot al davant del seu domicili particular, a Barcelona.

Resolta la incoació, Maluquer va esmerçar en els mesos posteriors, abans del seu cessament —que havia d'arribar a finals d'any—, reiterats esforços per col·laborar amb les autoritats locals a reduir la tensió i a la recerca de mesures compensatòries per als promotors i propietaris dels solars afectats per la incoació¹⁶ i per afermar mediàticament els arguments i les raons que l'havien empès a prendre la posició que va prendre respecte del teatre romà de Tarragona: l'abril de 1978 publicava un primer article, “El Teatro Romano de Tarragona, salvado de la piqueta”, en un mitjà tan influent en l'època com era el mensual *Historia* 16;¹⁷ curiosament i probablement no per casualitat, Maluquer signava com a catedràtic de Prehistòria i Arqueologia de la Universitat de Barcelona. Un segon article, “Arqueología, Cultura y Tarraco”, el signava en el primer número de la revista *Cuaderno de Cultura*, el juny de 1978, editada pel Ministerio de Cultura.¹⁸ Aquest article va ser reproduït íntegrament en el *Diario Español* de Tarragona, en la seva edició del diumenge 2 de juliol de 1978.

Mentrestant la maquinària de l'Estat anava desplegant les mesures derivades de la incoació de l'expedient de declaració de monument historicoartístic i, en el *Boletín Oficial del Estado* de 21 de juliol de 1978, es publicava el Decret 1732/1978, de 12 de maig, declarant d'utilitat pública, a efectes d'expropiació forçosa, “las obras de revalorización del yacimiento arqueológico Teatro Romano de Tarragona”.¹⁹

Les tensions generades pel debat entorn del teatre romà de Tarragona, van erosionar la capacitat de resistència i la voluntat de permanència de Maluquer en el càrrec, del qual va cessar per l'Ordre de 22 de desembre de 1978 publicada en el *Boletín Oficial del Estado* el dia 11 de gener de 1979. Sembla que fou

de Bellas Artes que havia generat el problema que li tocava arbitrar a ell. També ho són, d'eloqüents, les frases que atribueix a Maluquer el *Diario Español*, el dia 11 (p. 4) respecte a una de les seves intervencions en la taula rodona: “Aquí lo tenemos [el teatre] y lo debemos de conservar, de una forma bien hecha, indemnizando a quien sea. Pero también debemos apoyar políticamente esta salvación y a los responsables de su destrucción, llevada a cabo hasta ahora, hay que pasarles una factura bien fuerte. Hay que exigir responsabilidades, porque estas personas estaban avisadas (...) El señor Maluquer reafirmó que en Madrid no habían dado, pero dijo que aquí no se había exigido y gritado lo suficiente. En cuanto a los medios económicos muchos, muchos de los aquí destinados se habían dirigido a otros lugares, como a Itálica o Segóbriga (...) Sugirió el profesor Maluquer que se remitiese un dossier directamente a las Academias, y que se enviasen también telegramas, como medida para lograr la detención de las obras.”

13. Manuel BERGES, “Monumentos romanos para espectáculos”, *Diario Español* 14 d'agost 1977: 6; Manuel BERGES, “El circo romano”, *Diario Español* 16 d'agost 1977: 5; Manuel BERGES, “El anfiteatro”, *Diario Español* 17 d'agost 1977; José SÁNCHEZ REAL, “Características técnicas del teatro romano”, *Diario Español* 18 d'agost 1977; Manuel BERGES, “Características del teatro romano”, *Diario Español* 19 d'agost 1977: 6; José SÁNCHEZ REAL, “Noticias y destrucciones del teatro romano”, *Diario Español* 20 d'agost 1977; Manuel BERGES, “El teatro romano de Tarragona”, *Diario Español* 21 d'agost 1977.

14. En vista de la desautorització que per als postulats de la Comisión Provincial del Patrimonio Histórico Artístico significava la postura de Maluquer, el seu president va adreçar als mitjans una extensa nota (“Todo sobre el Teatro Romano de Tarragona”), publicada a doble pàgina pel *Diario Español* en l'edició del dia 22 de juny de 1977. El comunicat de la Comisión presentava una relació cronològica dels fets i de les decisions preses respecte al teatre, alhora que justificava davant l'opinió pública la posició adoptada per la Comisión en aquesta qüestió.

15. És, en aquest sentit, prou significatiu un dels paràgrafs de la crònica suara esmentada d'una de les visites de les autoritats al solar del teatre romà, entre elles Maluquer, i de la posterior reunió a la seu del Govern Civil publicada al diari

Tele-expres el dia 1 de març de 1978, p. 10: “Pero los mismos cargos oficiales se lanzaban chinas. El señor Robert Graupera [el Gobernador Civil] reconoció en esta reunión, que la dirección general andaba en la cuerda floja ante los contradictorios dictámenes emitidos en su día y que el ayuntamiento, que digamos, tampoco tiene muy tensa la cuerda en todo este asunto.”

16. Vegeu, per exemple, *Diario Español*, 22 de febrer de 1978, p. 6: “... A este respecto, el Gobernador Civil recibió anoche a un grupo de propietarios, y también a los medios informativos, indicando que hay dos partes implicadas, aparte de la propia Comunidad de propietarios: la Dirección General, que pretende la conservación del monumento, y el Ayuntamiento, que concedió las licencias de edificación. Se hacía preciso reunir a las partes interesadas, y el pasado día 3 [de febrer de 1978] se celebró una reunión, en la que el señor Maluquer representó a la Dirección General, y los señores Badía y Magarolas al Ayuntamiento. Allí se marcó una línea a seguir...”

17. *Historia* 16, año III, 24, abril 1978: 124-126.

18. *Cuaderno de Cultura*, 1, abril 1978: 35-36.

19. No va ser, però, fins al 26 de març de 1979, 3 mesos després del cessament de Maluquer, que es va sotmetre a informació pública l'esmentat Decret (*Boletín Oficial de la Provincia de Tarragona*, núm. 70 de 20 de març de 1979).

Figura 2. Maluquer, encara subdirector general d'Arqueologia, acompanyant el ministre de Cultura Pío Cabanillas i les autoritats de la RFA en l'acte de retorn a l'Estat espanyol del conjunt de Centcelles (Constantí, Tarragonès), el dia 18 de setembre de 1978.

després d'haver presentat ell la dimissió irrevocable.²⁰ Per substituir-lo, va ser nomenat Luis Caballero Zoreda, el qual, ja en les primeres setmanes del seu mandat, en una data indeterminada però immediatament anterior al 20 de febrer, va visitar el teatre romà.²¹ Poc després, concretament el dia 8 de març,²² va tornar a desplaçar-se a Tarragona per participar personalment, en aquesta segona visita, en les negociacions derivades de la nova situació legal dels solars del teatre romà, adoptant una postura idèntica a la que havia defensat Maluquer.

El posicionament de Maluquer respecte a la qüestió del teatre romà de Tarragona segueix tenint, per a mi si més no, punts foscos, difícilment objectivables

20. Abans, però, a principis del mes de maig de 1978, s'havia produït el "sacrifici" de Pedro Manuel Berges, amb el seu cessament en la direcció del Museo Arqueológico Provincial de Tarragona i el seu trasllat, també com a director, al Museo Provincial de Murcia.

21. Vegeu notícia de Xavier Icart a *El Periódico*, 20 de febrer de 1979, "El Periódico ha podido saber que el subdirector Luis Caballero ha visitado últimamente los restos arqueológicos del teatro romano y, según se ha podido saber, está decidido a proteger definitivamente estos restos. Precisamente la indecisión de la Dirección General de Bellas Artes ante este problema ha sido uno de los motivos que obligaron al señor Maluquer a presentar su dimisión irrevocable en el cargo..."

22. *Diario Español*, 9 de març de 1979.

pel fet que no hi ha documentació de primera mà, ni un record clar per part dels qui, amb Maluquer, van ser-ne protagonistes. Fa, però, la sensació que va ser un tema que el va marcar força. Potser, fins i tot, fastiguejar. Ho dic, insisteixo, des de, essencialment, la intuïció i des de dades que podrien molt bé ser mal interpretades. El Dr. Maluquer va ser el president del tribunal de les oposicions que van comportar el meu ingrés en el Cuerpo Facultativo de Conservadores de Museos, l'octubre de 1978, que es van fer al Museo Arqueológico Nacional de Madrid, i que van determinar el meu primer destí, al Museo Provincial de Cáceres, plaça que vaig passar a ocupar el març de 1979, poc abans doncs de la segona campanya de Maluquer al santuari-palau de Cancho Roano, a Zalamea de La Serena (Badajoz), el maig de 1979. Vaig anar-hi amb la idea de compartir un dia amb ell, la seva senyora i l'equip que l'acompanyava en l'excavació d'aquell magnífic conjunt. Maluquer em va convidar a compartir un àpat al Parador Nacional de Mèrida, on estava allotjat durant la campanya. Va ser en aquell àpat on el Dr. Maluquer em va dir que considerava que la meua etapa a Cáceres havia de ser curta, molt curta. Que opinava que jo havia de concursar per accedir a la plaça de la direcció del Museu de Tarragona que havia quedat vacant pel trasllat de P. M. Berges Soriano. Els seus arguments: el museu de Tarragona seria traspassat a la Generalitat de Catalunya i a Tarragona, en aquestes perspectives convindria tenir-hi algú que facilités l'encaix i la vertebració amb la nova administració gestora del museu. En va expressar altres, d'arguments, que per poc transcendents no vénen al cas. I va acabar amb un consell: "Quan arribi al Museu de Tarragona procuri no deixar-se portar per la temptació de constituir una associació d'amics del museu o quelcom semblant a això. Faci el que hagi de fer sense complicar-se la vida més del compte donant entrada a gent que, segur, li complicaria. Pensi que sé molt bé per què li dic i li recomano tot això." Quines eren les raons que van portar Maluquer a expressar-se així poc després de cessar (el 22 de desembre de 1978) del càrrec de subdirector general d'Arqueologia? El seu darrer acte oficial a les comarques tarragonines havia estat la recepció, per part de l'Estat espanyol, del monument de Centcelles (Constantí) de mans del govern de la República Federal Alemanya, el 18 de setembre de 1978. Maluquer va acompanyar en l'acte de retorn el titular de Cultura Pío Cabanillas. El govern alemany va estar representat per l'ambaixador a Madrid. Va ser un acte absolutament protocol·lari, programat i exempt de qualsevol tensió. El conflicte havia vingut, sens dubte, de l'afer del teatre romà. I no només per l'enfrontament que va haver de suportar dels representants de les institucions de l'època (Govern Civil, Ajuntament, Comisión del Patrimonio...) o de la propietat i dels promotors de l'obra, sinó, crec, també dels mateixos teòrics aliats en la defensa del conjunt arqueològic en litigi. Probablement Maluquer en aquest assumpte es degué sentir igual que —com explica el seu fill, Jordi Maluquer, en aquest mateix volum— es va sentir en els fets de maig del 1937, al Parc de la Ciutadella de Barcelona: trobar-se enmig d'un foc creuat del qual era, objectivament, difícil

sortir-ne sense prendre mal. I suposo que es va trobar enxampat i va tenir poc suport, en les delicades i difícils negociacions, dels que des dels diferents sectors i grups emergents de la societat civil de la Tarragona de l'època se sentien legitimats per exigir i, segurament, poc obligats a transigir en termes de negociació oberta atenent a unes circumstàncies tan complexes com enverinades.²³

Crec oportú recalcar quelcom que considero important: Maluquer i els aleshores seus col·legues al capdavant del Departament de Prehistòria i Història Antiga de la Universitat de Barcelona, van posicionar-se respecte a una qüestió concreta, la del teatre romà. Però, i molt especialment Maluquer, van saber expressar i reivindicar la necessitat de capgirar els

mecanismes i la sensibilitat devers el conjunt arqueològic de Tàrraco i de cercar les fórmules que, des d'una mirada positiva, facilitessin el seu encaix en el planejament urbanístic i patrimonial de Tarragona. Una voluntat que, malgrat totes les dificultats i els entrebancs per al seu desplegament, va incorporar-se —a partir de la presa de possessió, el 19 d'abril— en l'agenda del nou Consistori sorgit de les primeres eleccions municipals democràtiques, tingudes a principis de 1979.

Francesc Tarrats i Bou
Museu Nacional Arqueològic de Tarragona
ftarrats@gencat.cat

23. De la complexitat de la situació, n'és una bona mostra la nòmina de signants d'una instància adreçada en data 31 de maig de 1977 a l'alcalde de Tarragona reclamant solucions al tema del teatre romà de la ciutat i posant a disposició de l'Ajuntament la col·laboració de tots plegats: col·legis professionals, entitats i associacions tarraconenses amb delegacions a Tarragona (el Club Gimnàstic, el Congrés de Cultura Catalana, Òmnium Cultural, Col·legi Pax, fins a les, per exemple, llibreries "històriques" en aquells moments existents), així com una curiosa munió de partits polítics i centrals sindicals, aparentment —si més no des de l'actual perspectiva— incompatibles respecte als objectius reivindicats en el document: Unión del Centro Democrático, Lliga Comunista Revolucionària, F. E. de las Jons (Auténtica), Moviment d'Unificació Marxista dels PP.CC., Partit Socialista d'Alliberament Nacional dels PP.CC., Unió Democràtica de Catalunya, Organització d'Esquerra Comunista, Lliga Comunista, Confederació Nacional del Treball, Esquerra de Catalunya (Front Electoral Democràtic), Sindicato de Trabajadores de la Administración de Cataluña, Front per la Unitat de Treballadors, Partit Socialista de Catalunya, Partit del Treball d'Espanya, Unión Sindical Obrera, Partit Carlí de Catalunya, Partit Socialista Unificat de Catalunya, Convergència Democràtica de Catalunya, Comisiones Obreras.